

# Psihodinamička, bihevioralna i kognitivna teorija u kontekstu moderne kriminologije

---

## Psychodynamic, behavioral and cognitive theory in context of modern criminology

---

### **Sažetak**

*Svrha i cilj ovog rada je prikazati psihološke teorije i njihovu povezanost sa kriminalnim ponašanjem. Gledišta da je kriminalno ponašanje određeno psihičkim crtama pojedinca, spadaju u starije kauzalističke pristupe u kriminologiji. Brojne su psihološke teorije ali u ovom radu obradićemo psihodinamičku, bihevioralnu i kognitivnu teoriju. Pitanje kriminalnog ponašanja i ljudskog nasilja uopšte jedna je od glavnih tema kako psihologa tako i kriminologa. I jedni i drugi izučavaju navedene teorije i tragaju za uzrocima i povezanosti kriminalnog ponašanja i psiholoških teorija. Kriminolozi a naročito psiholozi se, između ostalog, fokusiraju na to kako mentalni procesi utiču na pojedinačne sklonosti ka kriminalnom ponašanju. U ovom radu nastojaćemo da teorijskim izučavanjem domaće i strane literature sveobuhvatno predstavimo psihodinamičku, bihevioralnu i kognitivnu teoriju sa aspekta njihove povezanosti sa kriminalnim ponašanjem.*

### **Ključne riječi:**

*Psihodinamička teorija, bihevioralna teorija, kognitivna teorija, kriminalno ponašanje.*

### **Summary**

*The purpose and goal of this paper is to show psychological theories and their connection with criminal behavior. The view that criminal behavior is determined by the individual's psychic traits fall into older causalist approaches in criminology. There are numerous psychological theories, but in this paper we will deal with psychodynamic, behavioral and cognitive theory. The issue of criminal behavior and human violence is one of the main topics of both psychologists and criminologists. Both of them study these theories and search for the causes and connections of criminal behavior and psychological theories. Criminologists and, in particular, psychologists, among other things, focus on how mental processes affect individual tendencies towards criminal behavior. In this paper, we will try to present comprehensively the psychodynamic, behavioral and cognitive theory from the aspect of their connection with criminal behavior with the theoretical study of domestic and foreign literature.*

### **Key words:**

*Psychodynamic theory, behavioral theory, cognitive theory, criminal behavior.*



## UVOD

Psihološke teorije kriminaliteta fokusirane su na to kako mentalni procesi utiču na individualne sklonosti nasilju. Psihološka analiza kriminaliteta se razvila iz psihijatrije i psihologije u 20. vijeku i temelji se na više djela Sigmunda Freuda.<sup>1</sup> Psihološke teorije imaju veoma važan uticaj, kako na analizu u kaznenim zavodima i ustanovama tako i kod rehabilitacije osuđenika i snažno su uticale na razvoj penologije (Petrović, Meško, 2004). Psihološke teorije u prvi plan objašnjenja pojava socijalnih devijacija i delikvencije postavljaju psihološke determinante. One polaze od psiholoških karakteristika koje determinišu ponašanje ličnosti dovodeći u vezu psihičke osobine i devijantnost.<sup>2</sup> Takođe, ove teorije teže da se bave kriminalom i delinkvencijom na individualnom nivou, ponajprije identifikovanjem individualnih razlika koje dovode do kriminalnog ponašanja. Psihološke teorije nastoje da razumiju i liječe sve vrste abnormalnih mentalnih stanja pa su tako psiholozi u svom radu naišli na klijente čije ponašanje spada u kategorije koje je društvo obilježilo kao kriminalno, devijanto, nasilno i antisocijalno (Siegel, 2010). Prilikom ispitivanja psiholoških teorija kriminala, potrebno je poznavati tri glavne teorije. Prva je psihodinamička teorija, koja je fokusirana na ideju da rano iskustvo pojedinca utiče na njegovu vjerovatnost za izvršenje krivičnih djela. Druga je bihevioralna teorija ili teorija ponašanja. Ova teorija tvrdi da se ljudsko ponašanje razvija kroz iskustva učenja. Obilježje bihevioralne teorije je pojam da ljudi mijenjaju svoje ponašanje prema reakcijama koje to ponašanje izaziva kod drugih ljudi. Treća je kognitivna teorija. Ovdje se psiholozi fokusiraju na mentalne procese pojedinaca. Još važnije, kognitivni teoretičari pokušavaju razumjeti kako izvršioци krivičnih djela percipiraju i mentalno predstavljaju svijet oko sebe.<sup>3</sup> Različita su psihološka gledišta na uzročnost kriminalnog ponašanja. S obzirom na navedeno u radu ćemo obraditi najvažnije teorijske perspektive i njihovu povezanost s kriminalnim ponašanjem.

1 Sigmund (Sigismund, jevrejsko ime: Schlomo) Freud rođen je 6. maja 1856. godine u Freibergu, u Moravskoj (tadašnja Austrija, današnja Republika Češka). Njegova kapitalna djela su: "Tumačenje snova" (1900), "Psihopatologija svakodnevnog života" (1901), "Tri eseja o teoriji seksualnosti" (1905), "Totem i tabu" (1913), "Uvod u psihoanalizu" (1916), "Nelagodnost u kulturi" (1930) i "Mojsije i monoteizam" (1939). Inače, za svoja djela je dobio najprestižnije priznanje u Njemačkoj – Goetheovu nagradu (Chiu, 2012). Možemo reći da je Freud bio: psihijatar, neurolog, psiholog, antropolog, etnolog, sociolog i pisac.

2 Psihološke teorije sprovode istraživanja u kojima traže povezanost između ličnosti i kriminaliteta

3 Criminal justice research. Preuzeto 04. maj. 2019. godina., sa: <http://criminal-justice.iresearchnet.com/criminology/theories/psychological-theories-of-crime/>

## PSIHODINAMIČKA TEORIJA

Začetnik psihodinamičke teorije je Sigmund Freud. U vrijeme kada je ona nastala značila je jedno sasvim novo shvatanje čovjeka i ličnosti. Tradicionalna shvatanja i tumačenja čovjeka bilo je da je čovjek svjesno biće sa slobodnom voljom i mogućnošću slobodnog odlučivanja i da je odgovorno za svoje postupke a samim tim i nezavisno o svemu ostalom. Suprotno tradicionalnom stajalištu, Freud je iznio koncepciju po kojoj je čovjek nesvjesno biće, bez mogućnosti slobodnog odlučivanja i biće koje ne može donositi racionalne ili svjesne odluke niti vladati samim sobom (Fulgosi, 1997).

Među najvažnija otkrića psihoanalize i jedan od osnovnih pojmova koji se obično vezuje za Freudovo ime jeste nesvjesno. Zapravo, Freudova zasluga nije u otkriću nesvjesnog, nego u tome što je on prvi koristio metode istraživanja, koje je on sam smatrao naučnim, a koje su bile nove u postojećem znanju o ljudskom biću. Upravo zahvaljujući Freudu, došlo se do dokaza o postojanju dinamike nesvjesnog i mehanizama potiskivanja, posebno seksualnog potiskivanja (Solaković, 2016). Freud prvo razvija topografski (topički) model ličnosti, u okviru kojeg "prostor" unutrašnjih procesa, sjećanja i iskustava dijeli na svjesno i nesvjesno. Najveći dio ljudske psihe čine nesvjesni sadržaji, a svjesni dio psihe je, metaforički rečeno, vrh ledene sante koja izvire iz vode u kojoj ta ledena santa pluta. Predsvjesno je odmah "ispod površine", koje (idući prema "većoj dubini") prelazi u nesvjesno. Takođe, predsvjesno sadrži elemente iskustva koji su u datom času izvan svijesti ali jednostavnim usmjeravanjem na njih mogu biti osvješteni. Nesvjesno je prekriveno velom tajne, a sadrži biološke nagone kao što su polni nagon i agresivnost (Rathus, 2000:477). Kod Freuda nesvjesno ima više značenja. Prvo značenje pretpostavlja ideje, misli i sjećanja koja su potisnuta u podsvijest ugrađenim mehanizmima kako bi se pojedinac zaštitio, a drugo značenje govori o nesvjesnom znanju. To su informacije koje imamo, ali nisu naučene, odnosno nisu prošle našu svijest. Obuhvataju i iskustva koja imamo, ali ih nismo u mogućnosti verbalizovati (Fulgosi, 1997). Nesvjesno se ogleda u svakodnevnom životu i na taj način dostupno je analizi koja se najbolje provodi kada je čovjek u polusnu ili snu ili kada je omamljen.<sup>4</sup> Shvatanje o nesvjesnom kao temelju za razumijevanje čovjeka i psihoanalize doživio je modifikaciju. Pa je prvobitnu nevedenu koncepciju Freud kasnije zamijenio modelom ličnosti unutrašnjeg života u kojem postoje tri strukture koje zajedno čine ličnost pojedinca (Solak-

4 Da bi došao do nesvjesnog sadržaja Freud je najčešće koristio dvije tehnike, slobodne asocijacije i tumačenje snova gdje pojedinac u relaksiranom stanju govori sve što mu pada na pamet dok snovi predstavljaju „kraljevski put“ u nesvjesno te je njima data najveća važnost.

ović, 2016). Ovaj model Freud je nazvao strukturalni model ličnosti. Strukturalni model ličnosti podrazumijeva tri strukture svijesti koje zajedno čine ličnosti. To su: Id (lat. ono), Ego (lat. ja) i Superego (lat. nad ja)<sup>5</sup>. Ovo nisu posebne strukture u ličnosti, već predstavljaju određene psihološke procese unutar ličnosti, tj. snage koje djeluju (Vorkapić - Tatalović, 2013). Kako smo već naveli, koncepcija o nivoima svijesti poznata je kao topografija ličnosti a koncepcija o Id-u, Egu i Superegu kao strukturalna koncepcija (Fulgosi, 1997:34). Freudova topografija ličnosti i strukturalna koncepcija usko su povezane jer svaki dio ličnosti se proteže kroz nivoe svijesti pri čemu je id u nesvjesnom nivou dok se ostale dvije strukture protežu kroz sva tri nivoa.

Id (ono) je biološka komponenta i dio psihičkog aparata sastavljen od nesvjsnih instikata<sup>6</sup> (Ignjatović, 2005:170). Takođe, id je urođeni dio ličnosti, koji kontrolise 2/3 psihičkih procesa stanja i ponašanja. On je izvoriste necenzuriranih agresivnih i seksualnih nagona, instinkata i poriva, a razvija se najranije od ostalih struktura. Vođen je principom zadovoljstva i u cijelosti pozicioniran u nesvjesnom dijelu ličnosti i sadrži sve ono prisutno pri rođenju (Repišti, 2015). Id je „glavni“ dio ličnosti jer raspolaže cjelokupnom energijom te je izvor energije za ego i superego. Također, on je neograničen dio ličnosti koji ne poznaje zabrane te je središte animalnog u čovjeku. Ovaj dio ličnosti se ne obazire na ograničenja, moralne norme, propise i bitno je samo postići zadovoljstvo.<sup>7</sup> Id sadrži sve što je naslijeđeno od predaka uključujući i instinkte i potpuno je nesvjestan. Id-om vlada princip zadovoljstva i zato on sprovodi redukciju nastale tenzije u organizmu. Tenzija ima četiri izvora: (Brković, 2011): 1) procesi rašćenja, 2) frustracije, 3) konflikti i 4) ugrožavanje. Id funkcioniše tako da izlučivanjem energije smanjuje napetost i tako stvara ugodu, jedino načelo po kojem funkcioniše. Psihički procesi pomoću kojih se ostvaruje zadovoljenje Id-a su refleksi ili nesvjesni procesi. Id često može biti opasan za pojedinca jer nastoji postići svoj cilj, a ne poznaje strah i tjeskobu (Fulgosi, 1997). Da bi pojedinac normalno funkcionisao odnosno kako bi prepoznao realno od fiktivnog potrebna je struktura ličnosti koja će moći odgoditi primarni proces zadovoljenja te tako

dolazimo do ega.<sup>8</sup> Id je vođen principom zadovoljstva tj. zadovoljstva nagona a u prvom redu seksualnog i u cijelosti je pozicioniran u nesvjesnom dijelu ličnosti (Repišti, 2015).

Ego (ja) je dio ličnosti koji dolazi u dodir sa okolinom i koji posreduje između potreba Id-a i zahtijeva Superega (Ignjatović, 2005:170). Ego je organizovani dio Ida čiji je cilj zadovoljenje istog. On funkcioniš prema načelu realnosti što znači da djeluje kroz sekundarni, a ne kroz primarni proces ispunjavanja želja. Načelo realnosti privremeno onemogućava princip ugone i tako se suprotstavlja instinktivnom djelovanju (Solaković, 2016). To onemogućavanje je prisutno dok se ne ostvari realno zadovoljenje čime je automatski ispunjen i princip ugone. Ego za razliku od Ida razlikuje stvarnost i fikciju te je u mogućnosti trpiti određeni stepen napetosti. Također, ego je sklon promjenama, a one nastaju novim iskustvima. Ego je odgovoran za kognitivne sposobnosti i vještine te je angažovan u testiranju realnosti pri čemu mu pomažu mentalni procesi. On odlučuje na što će i kako će reagovati. Često je djelovanje ega teško jer mora udovoljiti i idu i realnosti zbog čega se može dogoditi da se počne raspadati (Fulgosi, 1997). Ego balansira između poriva koji potiču iz ida i ograničenja koje postavlja superego. Osim ovih funkcija, ego percipira, zadužen je za intelektualne, odnosno kognitivne aktivnosti, kao i za korištenje mehanizama odbrane. On se najvećim dijelom nalazi u nesvjesnom, jednim dijelom u predsvjesnom, a samo malim dijelom pripada svjesnom "prostoru" ličnosti (Repišti, 2015).

Nakon spomenuta dva dijela ličnosti razvija se superego koji je dio ličnosti koji se i najkasnije razvija i to procesom učenja. Ovaj dio ličnosti koji nastaje pod uticajem okoline i društva u kojem pojedinac živi. Superego je nastao kako bi se pojedinac socijalizirao. Razvija se kroz cijeli život pojedinca, a počinje od vriednosti koje mu prenose roditelji. Superego je moralni čuvar ličnosti i njegova glavna funkcija je da sudi o tome šta je dobro a šta loše u postupanju i ponašanju ličnosti i brine se o tome da postupanje i ponašanje bude u skladu sa moralnim zahtjevima koji su u njega usađeni. S vremenom se on proširuje, povećava i mijenja. Očito je da se sa superegom ne rađa već ga se s vremenom stiče i to principom nagrađivanja i kažn-  
8 Kada djete shvati da i svoj ego treba kontrolisati, da ne bi došlo do sukoba sa drugima, počinje upravo proces socijalizacije. Zahtjeve društva djete ugrađuje u sebe, u svoj najviši psihički sloj: superego. Superego (nad ja, kontrolni dio ličnosti), se razvija između treće i šeste godine. Super-ego ima tri izdvojene funkcije: savjesti, samoposmatranja i ideala. On se razvija mehanizmom identifikacije, preuzimanjem uloga i vriednosti, na šta je djete primorano zbog sukoba i osujećenja. Razvija se kroz interakciju sa roditeljima i odraslima, koji istrajavaju u spoljašnjem nadziranju načina zadovoljenja dječjih potreba. Djete postepeno taj nadzor prihvata i preuzima norme i standarde ponašanja. Kad se formira superego, ego se suočava sa zaista složenim usklađivanjem zahtjeva ida, sredine i superega.

5 Primjer odnosa između ova tri dijela ličnosti: ID: „Želim taj automobil po svaku cijenu!“ SUPER EGO: „Ne smije se ukrasti!“ EGO: „Sačekaću dok ne zaradim novac da bih mogao kupiti taj automobil!“

6 Instikti su dio čovjekove organske strukture i po prirodi su antidruštveni. Ima ih više, a osnovni su: polni (libido), nagon samoodržanja (ego nagoni) i nagon agresije odnosno razaranja (tanatos).

7 Ovo je poznato kao načelo užitka i često je najvažnije kada se govori o kriminalnom ponašanju. Prečesto se vide vijesti i studije o izvršiocima krivičnih djela koji se ne brinu ni za koga osim za sebe.

javanja. Freud razlikuje dva dijela superega, savjest koja se razvila pod uticajem kazni te ego-ideal koji se razvio pod uticajem dobijenih pohvala. Superego može funkcionirati tek kada su oba ta dijela razvijena. Od prethodnih dijelova ličnosti razlikuje se po tome što on teži idealnom te dolazi do sukoba s idom, egom i realnošću (Fulgosi, 1997). Superego takođe, većim dijelom pripada nesvjesnom, potom predsvjesnom "prostoru" ličnosti, a najmanje pripada svjesnom dijelu ličnosti (Repišti, 2015).

Po Freudu, naše ponašanje vođeno je instinktom života (Eros) i instinktom smrti (Thanatos). Psihoanalitičari su imali mnogo toga da kažu o prirodi agresije, budući da je Frojd prvi postavio postojanje instinkta smrti (thanatos), urođenu destruktivnu silu koja deluje podmuklo u suprotnosti sa životnim instinktom (eros). Instinkt smrti, međutim, predstavljao je poslednju od njegovih parcijalnih teorija, koje nikada nisu završene, o sudbini agresivnih instinkata u pojedincu (Yakeley, 2018). Navedeni instikti u kombinaciji sa nesvjesnim faktorima, te nadmetanjem između ida, ega i superega, čine dinamiku naše ličnosti. Freud je smatrao da se ličnost formira najkasnije do sedme godine života. Libido, kao seksualna energija, dovodi do djetetovog interesa za određene dijelove tijela, te izaziva ugodu prilikom podraživanja tih dijelova. U skladu s ovim, predložio je sljedeće faze razvoja (Brković, 2011:53):

1) Pre genitalni stadijum, prvih pet godina u kojima se formiraju najvažnije osnove ličnosti. Ovaj stadijum ima tri faze razvoja:

- oralnu fazu, vezana je za prvu godinu života tokom koje je pažnja odojčeta usmjerena na zonu usta;
- analnu fazu, vezana je za drugu i treću godinu života kada se djete uči da vrši kontrolu izlučivanja i uspostavi higijenske navike;
- falusnu fazu, četvrta i peta godina, karakteristična je po autoerotskoj orijentaciji djeteta i tendenciji vezivanja za roditelja suprotnog pola i ambivalentnom odnosu prema roditelju istog pola (Edipov/Elektra kompleks).<sup>9</sup> Ako u bilo kojoj fazi dođe do osujećenja, frustracija, može doći do fiksacije izvjesne količine energije i tendencije da na kasnijim uzrastima ličnost traži izvor zadovoljstva u aktivnostima te faze (oralnoj, analnoj, autoerotskoj).

2) Period latencije, između šeste i dvanaeste godine, kada je energija libida prigušena, skrivena, a djete ispoljava snažnu radoznalost i želju da saznaje, uči.

3) Genitalni stadijum, počinje sa periodom puberteta i odlikuje ga: "grananje" psihičke energije i "investiranje" u nove objekte, veće interesovanje za sebe i druge

<sup>9</sup> Edipov kompleks, prema legendarnom grčkom kralju, koji ne znajući ko su, ubio svog oca i oženio svoju majku. Slična čuvstva kod djevojčica potiču nastanak Elektrinog kompleksa. Prema grčkoj legendi, Elektra je bila ćerka kralja Agamemnona. Čeznući za njim, nakon njegove smrti željela se osvetiti njegovim ubicama, tj. svojoj majci i njezinom ljubavniku (Rathus, 2000:480).

ljude, uspostavljanje heteroseksualnih veza, a vidljivi su znaci ubrzanog emocionalnog sazrevanja i socijalizacije.

Svi ovi sistemi ličnosti su zapravo različiti nazivi za različite psihološke procese unutar ličnosti, a Freud je najslabijim smatrao ego iako se njemu kasnije pridaje najveći značaj te postaje najvažniji dio ličnosti čovjeka. S obzirom da je Sigmund Freud ličnost opisao kroz tri komponente: id, ego i superego, on je zaključio kako do činjenja krivičnih djela dolazi kada dođe do disbalansa između ovih kategorija. Takođe, delinkventno ponašanje je uzrokovano neravnotežom između id, ega i superega (Moore, 2011:231). Sukob između ove tri komponente ličnosti prisiljava pojedinca da razvije obrambene mehanizme za borbu protiv sukoba. Kao rezultat toga, može doći do problematičnog ponašanja i delinkvencije. Freudova psihodinamička teorija pruža direktan uvid u živote kriminalaca. Ova teorija se, između ostalog, fokusira na korelaciju između psihodinamičke teorije i serijskih ubica. Freudova analiza id, ega i superega direktno povezuje želje, moral i realnosti na kojima počiva ponašanje i motivi serijskih ubica. Kroz ovaj okvir, Freud je identifikovao ključnu ulogu ega, posrednika između id-a i superega. Međutim, u odsustvu ega, id i superego se sukobljavaju, dozvoljavajući da želje i realnosti postanu jedno. Dakle, ponašanje koje leži izvan onoga što društvo smatra prihvatljivim, bilo da je nenormalno ili kriminalno, rezultat je abnormalnog razvoja psihe (Findlay, 2011). Ova frojdska perspektiva ponavlja važnost prvih pet godina života jer je psiha određena tokom ovog perioda. Pored toga, ova teorija podržava argument da je kriminalno ponašanje izraženo kasnije u životu ukorijenjeno u bihevioralnim, psihološkim i ekološkim traumama.

Psihodinamička teorije objašnjenje za delinkventno ponašanje pronalaze u nedovoljnoj kontroli superega nad nagonima i instinktima, što dovodi do sklonosti čovjeka prema nasilju, razaranju i drugim oblicima neprilagdenog ponašanja. Erik Erikson je proširio Freudovu teoriju, objašnjavajući delinkvenciju kao „križu identiteta“ koja nastaje unutrašnjim previranjima. Kritičari psihodinamičke teorije ukazuju na to kako je teško empirijski testirati.<sup>10</sup> Freud je mislio da je ljudsko ponašanje, uključujući i nasilno ponašanje, proizvod „nesvjesnih“ sila koje djeluju u umu osobe. Takođe, smatrao je da su iskustva ranog djetinjstva imala dubok uticaj na ponašanje adolescenata i odraslih. Freud je vjerovao da sukobi koji se događaju na različitim psihoseksualnim stepenima razvoja mogu uticati na sposobnost pojedinca da normalno djeluje kao odrasla osoba. Za Freuda je agresija bila osnovni ljudski impuls koji je potisnut u dobro prilagođenim ljudima koji su iskusili normalno djetinjstvo.

<sup>10</sup> Point park University. Preuzeto 30.05.2019. godine sa: <https://online.pointpark.edu/criminal-justice/psychological-theories-of-crime/>

Međutim, ako se agresivni impuls ne kontroliše, ili se ne potiskuje do neuobičajenog stepena, neka agresija može "iscuriti" iz nesvjesnog i osoba se može upustiti u nasumična djela nasilja. Freud je to nazvao "raseljenom agresijom." Često zbog zanemarivanja ili zlostavljanja u djetinjstvu pojedinci koji su podložni nasilju pate od slabih ili oštećenih "ega" koji ih čine nesposobnima da se nose sa stresnim okolnostima u konvencionalnom društvu. Takođe, tvrdi se da su mladi sa slabim egom nezreli i lako ih se dovodi u kriminal i nasilje od strane devijantnih vršnjaka. U njihovom najekstremnijem obliku, nerazvijeni ego (ili superego) može dovesti do "psihoze" i nemogućnosti da osjećaju simpatije prema žrtvama zločina. Psihodinamička teorija takođe obuhvata efekte devijantnog i jakog superega. Devijantni superego, iako je određen kao normalan u razvojnom smislu, je pod velikim uticajem istopolnog roditelja. Stoga, ako se superego djeteta normalno razvija, ali se njihov roditelj istog pola ponaša na devijantan ili kriminalan način, superego će vjerovatno smatrati da su takva ponašanja prihvatljiva (Findlay, 2011).

Pored toga, snažan superego je takođe sposoban da proizvodi kriminalno ponašanje. Na primjer, snažan superego može spriječiti pojedinca u izražavanju očekivanog antisocijalnog ponašanja, koje često uključuje nasilje ili prijetnju nasiljem, jer taj pojedinac doživljava odvratan ponašanje kao normalno i ne predviđa opasnost. Shodno tome, nezdrava akumulacija ovih ponašanja dovodi do devijantnosti unutar psihe i rezultira u impulsivnim akcijama. U takvim okolnostima, agresija ili seksualna želja mogu se povećati tokom vremena sve dok ne postane dovoljno jaka da nadvlada ego i izrazi se iznenada i nasilno kao ubistvo (Smith, 2018).

Ukratko, psihodinamičke teorije prikazuju nasilnog izvršioca kao impulzivnu, lako frustriranu osobu kojom dominiraju događaji ili problemi koji su se dogodili u ranom djetinjstvu.<sup>11</sup> Psihodinamička teorija ustanovila je važnost ranih emocionalnih iskustava za izgradnju ličnosti. U tome je njihov najveći značaj. Međutim, kritičari psihoanalitičke teorije polazili su od stanovišta da se ponašanje odrasle osobe ne može u cjelini izvoditi iz ponašanja djeteta (Bujanović, 2007).

## **BIHEVIORALNA TEORIJA**

Tipičan predstavnik biheviorističke teorije je B. F. Skinner.<sup>12</sup> Bihevioralna teorija ili kako se još naziva 11 Ontario. Ministry of Children, Community and Social Services. Preuzeto 05.06.2019 sa: [http://www.children.gov.on.ca/htdocs/English/professionals/oyap/roots/volume5/chapter02\\_psychological\\_theories.aspx](http://www.children.gov.on.ca/htdocs/English/professionals/oyap/roots/volume5/chapter02_psychological_theories.aspx)

12 Burrhus Frederic Skinner je rođen u 1904. godine u jednom gradiću u Pensilvaniji, blizu Njujorka. Jedan od važnijih izuma bila je tzv. Skinnerova kutija za operantno uslovljavanje. Njegova prva knjiga, koja se odnosila na istraživanja na Harvardu, bila je "Ponašanje organizama" (1938).

teorija ponašanja je psihološki smjer koji na temelju objektivnog posmatranja i analize ponašanja i reagovanja u raznim uslovima objašnjava duševne procese, ne obazirući se na psihologiju svijesti i podsvijesti.<sup>13</sup> Bihevioristi rade i posmatraju iz skoroz drugačije perspektive nego što to rade istraživači psihodinamičke teorije. Fokus biheviorista je na određena specifična ponašanja i orijentacija mu je na „ovde“ i „sada“. Oni nisu fokusirani, kao psihoanalitičari, na emocije iz djetinstva neke osobe. Osnovni princip koji opisuje bihevizizam je da je svako ponašanje naučeno (Vito, Maahs, 2015). Bihevioralna teorija ponašanja smatra da je ponašanje u velikoj mjeri određeno životnim iskustvima. Skinner je animalno i ljudsko ponašanje shvatao kao skup reakcija na zadate stimulse (S→R),<sup>14</sup> te je priznavao samo one karakteristike i svojstva organizma koji su se mogli egzaktno mjeriti i objektivno procijeniti. Skinner je pod ponašanjem podrazumijevao "kretanje organizma ili njegovih dijelova u referentnom okviru koji je postavljen od strane njega samoga ili pod uticajem različitih vanjskih objekata ili polja sile." U početku, koristio je termin refleks, kako bi označio sistem "stimulus – reakcija". Bihevioralno shvatanje psihičkog razvoja ne prihvata stadij razvoja, već na razvoj gleda kao na kontinuirani proces, koji se sa uzrastom odvija brže ili sporije. Za bihevioriste u središtu naučnog interesovanja je proces učenja, jer po ovom shvatanju čovjek je uglavnom ono što je stekao procesom učenja. Učenje znači relativno trajne promjene u ponašanju, koje su rezultat iskustva, opažanja i vježbe (Brković, 2011). Watson i drugi sljedbenici bihevizizma tvrdili su da je cjelokupno ponašanje posljedica uslovljavanja, te da okolina oblikuje ponašanje potkrepljujući specifične navike.<sup>15</sup> Uslovljeni refleks smatrao se najmanjom jedinicom ponašanja, iz koje je moguće stvarati složenije oblike ponašanja. Sve vrste obraza složenog ponašanja koje su posljedica posebnog uvježbavanja ili obrazovanja smatrane su samo međusobno povezanim uslovljenih refleksa. Kao što smo naveli, bihevioralna perspektiva usmjerena je na podražaje i reakcije koje se mogu opažati. Ovaj pristup smatra gotovo cjelokupno ponašanje posljedicom uslovljavanja i potkrepljenja. Bihevioralna analiza našeg društvenog života mogla bi se fokusirati na ljude s kojima smo u interakciji (socijalni podražaji) i na vrstu reakcija koje pokazujemo prema njima

13 Proleksis enciklopedija. Preuzeto 30.05. 2019 godina sa: <http://proleksis.lzmk.hr/12190/>

14 Bihevioristi su o psihološkim pojavama raspravljali u terminima podražaja i reakcija, što je dovelo do naziva S-R (stimulus-reakcija) psihologija. Nemojte, međutim, propustiti uočiti da S-R psihologija sama po sebi nije teorija ili pristup, već niz naziva koji se mogu koristiti za prijenos psiholoških informacija. S-R terminologija upotrebljava se u psihologiji povremeno još i danas.

15 Tako, na primjer, davanje djeci čokolade kako bi prestala plakati (nagrade) potkrepljuje naviku plakanja.

(nagrađujuće, kažnjavajuće, neutralne),<sup>16</sup> te na to kako te reakcije podržavaju ili prekidaju interakciju (Hilgard, Atkinson, 2007). Osnovni koncept teorije ponašanja je uslovljavanje, koje se odnosi na oblik učenja koji uključuje podsticaje i nagrade. Kada su aktivnosti osobe pojačane uslovljavanjem, ponašanje se uči. Životna sredina je takođe glavni faktor u razvoju ponašanja. Značajno djelo Edwina Sutherlanda, *Principi kriminologije*, uvelo je teoriju da se kriminalno ponašanje javlja u kulturnom sukobu gdje udruživanje sa kriminalcima povećava kriminalno ponašanje. Teorija diferencijalne asocijacije kasnije je proširena kako bi uključila kako je potrebno i diferencijalno pojačanje devijantnih ponašanja kako bi se objasnilo krivično ponašanje. Postoji opsežna empirijska podrška za uspješnu primjenu principa teorije učenja da bi se modifikovalo ponašanje. Budući da se ovi principi mogu primijeniti na ponašanje svih vrsta perspektiva učenja, pruža vrijedne alate za razumijevanje kriminala i delinkvencije.<sup>17</sup> Ova teorija razvoja bavi se rastom, postignućem, koji se mogu pripisati početnim (dražima, pokretačima) i drugostepenim uzrocima (nagrada, kazna). Rast je sklop jednostavnih procesa koje su pokrenuli djelotvorni uzroci. A da bi se otkrili ti uzroci koriste se laboratorijski i prirodni eksperimenti. U prvom se variranjem nezavisne promenljive otkrivaju uzroci, u drugom se pomoću korelacione, faktorske analize otkrivaju uzroci i stepen njihovog djelovanja (Brković, 2011:113). Istraživanja bihejviorista su nesumnjivo dovela do boljeg razumijevanja procesa učenja, a u nekim svojim modelima doprinijeli su unapređivanju obrazovne prakse. Tako Skinner razvija programirano učenje koristeći teoriju potkrepljenja. Naime, bihejvioristi smatraju da navike, fobije, reakcije i različite druge obrasce ponašanja stičemo kroz proces uslovljavanja. Ova ponašanja i načini reagovanja se polako učvršćuju, a u nedostatku potkrepljivača,<sup>18</sup> mogu polako da se gase, kada usvajamo druge oblike ponašanja ili se vraćamo na one koji su bili tipični za nas prije prisustva određenih potkrepljivača (Repšti, 2013).

Kada je riječ o odnosu bihejvioralne teorije ili teorije ponašanja i kriminalnog ponašanja, ova teorija tvrdi

16 Na primjer, neki od gojaznih ljudi pretjerano jedu (specifična reakcija) samo u prisutnosti određenih podražaja (npr. dok gledaju televiziju), pa ih stoga treba naučiti kako će izbjegavanjem tih podražaja kontrolisati svoju tjelesnu težinu. Kad se radi o agresivnosti, utvrđeno je da će djeca s većom vjerovatnošću pokazivati agresivne reakcije, poput udaranja drugog djeteta, ako su takve reakcije nagrađene (drugo dijete se povlači), nego ako su njihove reakcije bile kažnjene (drugo je dijete uzvratilo napad).

17 Point part University. Preuzeto 30.05. 2019. Godina sa: <https://online.pointpark.edu/criminal-justice/psychological-theories-of-crime/>

18 Primarni (hrana, voda, bol, zanimljivost aktivnosti kojom se osoba bavi i sl.); Sekundarni (novac, pohvala, ocjene i sl.); Pozitivni (hrana, pohvala i sl.); Negativni (bol, negativne reakcije okoline

da se svako ljudsko ponašanje, uključujući i nasilno ponašanje, uči kroz interakciju s društvenim okruženjem. Bihejvioristi smatraju da se ljudi ne rađaju s nasilnim raspoloženjem. Umjesto toga, oni uče razmišljati i djelovati nasilno kao rezultat svojih svakodnevnih iskustava. Ta iskustva, koja zagovaraju bihejviorističku tradiciju, mogu uključivati posmatranje prijatelja ili porodica koje su nagrađeni za nasilno ponašanje ili čak posmatranje glorifikacije<sup>19</sup> nasilja u medijima. Studije porodičnog života, na primjer, pokazuju da agresivna djeca često oponašaju nasilna ponašanja svojih roditelja. Istraživanja su takođe pokazala da ljudi koji žive u nasilnim zajednicama uče oponašati ili modelirati agresivno ponašanje svojih komšija. Bihejvioristi smatraju da sljedeća četiri faktora pomažu u nastanku kriminalnog ponašanja i nasilja: 1) stresni događaj ili poticaj (kao prijatnja, izazov ili napad) koji pojačava uzbuđenje; 2) agresivne vještine ili tehnike naučene posmatranjem drugih; 3) uvjerenje da će agresija ili nasilje biti društveno nagrađeno (na primjer, smanjenje frustracija, povećanje samopouzdanja, osiguranje materijalnih dobara ili sticanje hvale drugih ljudi); i 4) sistem vrijednosti koji opravdava nasilna djela u određenim društvenim kontekstima. U ranijim empirijskim ispitivanjima ova četiri načela bila su obećavajuća i kao rezultat toga, bihejvioralna teorija direktno je pridonijela razvoju teorija socijalnog učenja o devijantnosti (teorija diferencijalne asocijacije, subkulturna teorija, teorija neutralizacije itd.).<sup>20</sup>

## KOGNITIVNA TEORIJA

Kognitivnu teoriju<sup>21</sup> najprije nazvanu teorija socijalnog učenja, je 1960-ih predstavio kanadski psiholog Albert Bandura.<sup>22</sup> Bandura je smatrao da svako od nas, obnaša određene socijalne uloge. Učenje ovih uloga nazvao je modeliranje i ono se odvija u četiri koraka (Repšti, 2015:142):

19 Latinski (glorificatio) – uzdizanje, veličanje, slavljenje, neumjerena pohvala.

20 Ontario. Ministry of Children, Community and Social Services. Preuzeto 05.06.2019 sa: [http://www.children.gov.on.ca/htdocs/English/professionals/oyap/roots/volume5/chapter02\\_psychological\\_theories.aspx](http://www.children.gov.on.ca/htdocs/English/professionals/oyap/roots/volume5/chapter02_psychological_theories.aspx)

21 Navedena teorija se ukratko može opisati Bandurinom riječima: "Učenje bi bilo iznimno mukotrпно, da ne kažem opasno, kada bi se ljudi isključivo oslanjali na posljedice vlastitih postupaka pri odlučivanju što da rade u nekoj situaciji. Srećom, većina ponašanja ljudi je naučena opažanjem kroz modeliranje: kroz opažanje drugih, osoba stvara predstavu kako se izvode nova ponašanja, te u budućim situacijama ta kodirana informacija služi kao vodič za ponašanje"

22 Albert Bandura je rođen 1925. godine u Mundaneu, u provinciji Alberta (Kanada). 1963. godine, proveo je poznati Bobo Doll eksperiment, važan u razvojnoj psihologiji, a 1977. godine objavio svoju Teoriju socijalnog učenja. Bavio se samoeфикасношću, a nešto kasnije i samoregulacijom. Albert Bandura je, prije svega, poznat po svom sociokognitivnom pristupu, u okviru kojeg je izučavao učenje posmatranjem, odnosno modeliranje.

1. pažnja (pojedinaac usmjerava svoju pažnju na karakteristike i ponašanja osobe koju želi oponašati – svoj uzor ili značajnog drugog);
2. retencija i reprezentacija (pojedinaac smješta i zadržava ove opservacije u svom pamćenju, u vidu mentalnih reprezentacija, kako bi ih kasnije mogao prizvati i ponoviti u vlastitom ponašanju);
3. reprodukcija (unutrašnje predstave i sjećanja o opaženim karakteristikama svog uzora budu pretvorene u vlastite tendencije, akcije i ponašanja) i
4. motivacija (kako bismo nekoga imitirali, odnosno, identifikovali se s njim, trebamo biti motivisani za to, naša motivacija može zavisiti od kvaliteta i kvantiteta potkrepljenja koja naš model prima).

Po Banduri, ljude odlikuje (Repšti, 2015:142): proaktivnost, samorefleksija, samoorganizacija i samoregulacija. Dakle, nisu samo nasljeđe i okolina faktori važni za postizanje svakodnevnih i životnih ishoda, već i aktivnost pojedinca ili, kako je on naziva, ljudska aktivnost. Pojedinaac je u Bandurinoj teoriji shvaćen kao neko ko kontroliše i upravlja vlastitim emocijama, motivacijom, mišljenjem i postupcima. Znači, čovjek svjesno upravlja sobom, te Bandura ne smatra da je područje svjesnog prosto epifenomen nesvjesnih procesa. Bandurina kognitivna teorija polazi od pretpostavke da možemo učiti posmatranjem drugih. Ključni procesi tokom ove vrste učenja su opažanje, imitacija i modeliranje, koji uključuju pažnju, pamćenje i motivaciju. Ljudi uče opažanjem stavova i ponašanja drugih, te ishoda takvog ponašanja. Dakle, ova teorija prerasta biheviorizam i formira vezu prema kognitivizmu, tvrdeći da ljudi ne odgovaraju samo na podražaj, već ga i interpretiraju te uključuju kognitivne aspekte poput motivacije i pažnje. Vanjski svijet oblikuje ljude, a u isto vrijeme ljudi oblikuju vanjski svijet (“recipročni determinizam”), umjesto da budu samo modelirani i uslovljeni okolinom.<sup>23</sup> Još jedan ključni pojam u Bandurinoj teoriji je samoefikasnost. Ovaj pojam odnosi se na percepciju vlastite djelotvornosti, odnosno uspješnosti u ostvarivanju postavljenih ciljeva i ispunjavanju različitih zadataka. Bandura razlikuje tri aspekta samoefikasnosti – socijalnu samoefikasnost, samoregulaciju i akademsku samoefikasnost. Takođe, on ukazuje na to da ljudi ne reaguju samo na vanjske podražaje naučenim ponašanjem, već osoba može kontrolisati to ponašanje kroz samoregulaciju. U Bandurinoj kognitivnoj teoriji ljudsko je ponašanje prošireno, motivisano i regulisano provođenjem samouticaja. Samoregulacija uključuje tri koraka:<sup>24</sup>

a) Samoopažanje (pojedinaac posmatra sebe i svoje

ponašanje, praćenjem svojih postupaka);

b) Procjenu (pojedinaac uspoređuje svoje opažanje sa standardima i očekivanjima društva ili vlastitim standardima);

c) Samoodgovaranje (ako su očekivanja ispunjena, pojedinaac sam sebi daje nagrađujući samoodgovor i obratno).

Osjećaj kompetencije prilikom izvršavanja ponašanja koje je instrumentalizovano pri postizanju željenih ciljeva središnji je mehanizam ljudskog djelovanja, a Bandura ga naziva samoučinkovitost. Samoregulacija takođe obuhvata mehanizam samoučinkovitosti koji igra centralnu ulogu u provođenju lične djelatnosti, izrazitim uticajem na razmišljanje, afekt, motivaciju i djelovanje (Jurić, 2004). Bandurina ideja, temeljena na ovoj teoriji, je da se osoba sa psihološkim poremećajem može naučiti nositi sa tim, oponašajući zdrave osobe koje se nose sa istim problemom. Kognitivni teoretičari usredotočeni su na to kako ljudi percipiraju svoju društvenu okolinu i uče rješavati probleme.

Kognitivna teorija temelji se na ideji da su kognitivni procesi u središtu ponašanja, misli i emocija. Kognitivni teoretičari predložili su stepene kognitivnog razvoja koji mogu pomoći u objašnjavanju kriminala i delinkvencije. Prema ovoj teoriji, prestupništvo je naučeno kao odgovarajuće, odnosno, komforno ponašanje (Petrović, Meško, 2008). Takođe, kognitivni teoretičari smatraju da prijestupnici nisu uspjeli razviti svoju sposobnost moralnog prosuđivanja iznad uobičajenog nivoa. Druge kognitivne teorije ispituju delinkvenciju i kriminal iz perspektive životnog razvoja.<sup>25</sup> Ova teorija tvrdi da se prestupničko ponašanje uči kao i svako drugo ponašanje. Ponašanje je naučeno onda kada se podržava i nagrađuje. Ne razvija se onda kada nema podrški i nagrada. Učenje ponašanja teče (Petrović, Meško, 2004:130): posmatranjem (gledanjem televizije), neposrednim učešćem (učestvovanjem u nasilnim djelima) i uz različite podrške (odobravanje takvog ponašanja).

Takođe, prema kognitivnoj teoriji ljudi putuju kroz šest različitih stepenova moralnog razvoja. U prvoj fazi ljudi poštuju zakon samo zato što se boje kazne. Međutim, do šeste faze ljudi se pridržavaju zakona jer je to preuzeta obaveza i zato što vjeruju u univerzalna načela pravde, pravednosti i poštivanja drugih. Kada je riječ o moralnom razvoju, istraživači smatraju da će se ljudi s nižim nivoem moralnog razmišljanja uključiti u kriminal i nasilje kad misle da se mogu izvući. S druge strane, čak i kad im se pruži prilika, ljudi s višim nivoem moralnog razmišljanja će se suzdržati od kriminalnog ponašanja jer misle da je to pogrešno. U kognitivnoj teoriji prilikom istraživanja kriminalnog ponašanja proučavaju se obrade informacije. Nave-

<sup>25</sup> Point part University. Preuzeto 05.05. 2019. Godina sa: <https://online.pointpark.edu/criminal-justice/psychological-theories-of-crime/>

<sup>23</sup> Learning-theories. Social cognitive learning theorys. Preuzeto 05.06.2019 sa: file:///C:/Users/PC/AppData/Local/Temp/socijalno\_kognitivna\_teorija.pdf

<sup>24</sup> Learning-theories. Social cognitive learning theorys. Preuzeto 05.06.2019 sa: file:///C:/Users/PC/AppData/Local/Temp/socijalno\_kognitivna\_teorija.pdf

deno podrazumijeva da kada ljudi donose odluke, oni učestvuju u nizu složenih misaonih procesa. Prvo, interpretiraju informacije ili podražaje kojima se predstavljaju, zatim traže ispravan odgovor ili prikladno djelovanje, i na kraju, djeluju prema svojoj odluci. Prema teoretičarima obrade informacija, nasilni pojedinci možda pogrešno koriste informacije kada donose odluke. Mladi podložni nasilju, na primjer, mogu vidjeti ljude kao prijeteće ili agresivne nego što zapravo jesu. To može uzrokovati da neki mladi reaguju nasiljem pri najmanjoj provokaciji. Prema toj perspektivi, agresivna djeca su opreznija i sumnjičavija od normalne omladine, faktor koji uveliko povećava njihovu vjerovatnost uključivanja u nasilno ponašanje. U skladu s tom perspektivom, istraživanja pokazuju da neki mladi koji se upuštaju u nasilne napade na druge zapravo vjeruju da se brane, čak i kada su potpuno pogrešno protumačili nivo prijatnje. Takođe, istraživanja pokazuju da muški silovatelji često imaju malo simpatija za vlastite žrtve, ali zapravo suosjećaju sa ženama žrtvama drugih seksualnih prestupnika. Ovaj nalaz sugerira da, zbog problema obrade informacija, neki izvršioци ne mogu prepoznati štetu koju čine drugima.<sup>26</sup> Između ostalog, Bandura je i upozoravao da nasilni sadržaji na televiziji mogu voditi nasilnom ponašanju u stvarnosti, čega se svakako treba bojati. Na kraju možemo reći da kognitivna teorija nije samo teorija o tome kako je kriminalno ponašanje naučeno ili teorija samo pozitivnih slučajeva ovog ponašanja. Ova teorija uključuje i motivaciju i kontrolu nad delinkvencijom i kriminalnim ponašanjem. Takođe, ona odgovara na pitanja: „Zašto ljudi krše ili ne krše norme?“ Kognitivna teorija izučava individuu koja postaje sklona kriminalnom i devijantnom ponašanju kao i stabilnost i promjene u tom ponašanju. Isto tako, kognitivne teorije rade na prošlosti individue te trenutne situacije u kojoj je kriminalna radnja nastupila. Devijantno i kriminalno ponašanje je naučeno i modifikovano (nasljeđeno, ponovljeno, održavano i promjenjivo) kroz kognitivne i bihevioralne mehanizme koje se razlikuju u pravcu, sadržaju i ishodu naučenog ponašanja (Cote, 2002).

## ZAKLJUČAK

Ove teorije su od začetka do danas prošle dug put. Prvobitno se vjerovalo da su zločinci psihički inferiorna bića i da se uzrok njihove prestupničke djelatnosti nalazi upravo u toj manjoj vrijednosti. Od ove koncepcije trebalo je da prođe period ispunjen istraživanjima, lutanjima i osporavanjima, da bi se došlo do danas vladajućeg mišljenja da, iako je prestupnička ličnost u osnovi ista kao ličnost neprestupnika, izvršioци nekih

djela imaju određene psihičke karakteristike koje utiču na njihovu kriminalnu djelatnost odnosno ponašanje. Neophodno bi bilo da savremena kriminologija ukaže koje su to osobine i kod kojih dijela su značajne. Zato se, umjesto apsolutizacije psihičkih faktora, koja se najjasnije vide u pokušajima da se njima objasne svi vidovi kriminaliteta, naponi sada ulažu da se pojedini tipovi kriminalnog ponašanja povežu sa relevantnim psihičkim crtama izvršioца. Pri tome se ne smije zanemariti uticaj sredine, na formiranje ličnosti prestupnika, ni to da svi faktori djeluju istovremeno i isprepleteno, zbog čega se samo uslovno mogu odvojiti. S obzirom na navedenu isprepletenost i neodvojivost, u ovom radu smo psihodinamičku, bihevioralnu i kognitivnu teoriju obradili zasebno. Svakoј teoriji smo pristupili od njenog samog osnivanja i osnivača, razvoja teorije, šta ona podrazumijeva i čime se konkretno bavi i u konačnici njenu povezanost sa kriminalnim ponašanjem. Na kraju, možemo ih nazvati i psihološke teorije kriminala, kažu da je kriminalno ponašanje posljedica individualnih razlika u procesima razmišljanja. Postoji mnogo različitih psiholoških teorija, ali sve one vjeruju da njihove misli i osjećaji diktiraju njihove postupke. Kao takvi, problemi u razmišljanju mogu dovesti do kriminalnog ponašanja. Generalno, psihološke teorije uzroke kriminalnog ponašanja vide u nedostatku čovjekove ličnosti, naučenoј agresiji i nasilju, naslijeđenim osobinama ličnosti i povezanosti izvršenja krivičnih djela sa mentalnim bolestima.

<sup>26</sup> Ontario. Ministry of Children, Community and Social Services. Preuzeto 05.06.2019 sa: [http://www.children.gov.on.ca/htdocs/English/professionals/oyap/roots/volume5/chapter02\\_psychological\\_theories.aspx](http://www.children.gov.on.ca/htdocs/English/professionals/oyap/roots/volume5/chapter02_psychological_theories.aspx)



## LITERATURA

1. Brković, A. (2011), Razvojna psihologija, Regionalni centar za profesionalni razvoj zaposlenih u obrazovanju, Čačak;
2. Bujanović, T. (2007), Uzroci, uslovi i fenomen devijantnog ponašanja maloljetnika, specijalistički rad, Fakultet pravnih nauka, Panevropski univerzitet, Banja Luka;
3. Cote, S. (2002), Criminological Theories: Bridging the Past to the Future, Callifornia State University Sacramento;
4. Criminal justice research. Preuzeto 04.maj.2019. godina., sa: <http://criminal-justice.iresearchnet.com/criminology/theories/psychological-theories-of-crime/>
5. Findlay, L. (2011), Theories of offending: Psychology B: Explanation and research of psychological topics, Fraserburgh Scotland Banff and Buchan College;
6. Fulgosi, A. (1997), Psihologija ličnosti – teorije i istraživanja, Školska knjiga, Zagreb;
7. Hilgard, E. i Atkinson, R.C. (2007), Uvod u psihologiju, prevod djela „Introduction to psychology“, Naklada Slap, Jastrebarsko;
8. Ignjatović, Đ. (2005), Kriminologija – Šesto izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Službeni glasnik, Beograd;
9. Jurić, D. (2004), Neke strategije samoregulirajuće motivacije kao prediktor akademske prokrastinacije u školskom kontekstu, diplomski rad, Studij psihologije, Sveučilište u Zagrebu;
10. Learning-theories. Social cognitive learning theorys. Preuzeto 05.06.2019 sa: [file:///C:/Users/PC/AppData/Local/Temp/socijalno\\_kognitivna\\_teorija.pdf](file:///C:/Users/PC/AppData/Local/Temp/socijalno_kognitivna_teorija.pdf)
11. Moore, M. (2011), Psychological Theories of Crime and Delinquency, Journal of Human Behavior in Social Environment;
12. Ontario. Ministry of Children, Community and Social Services. Preuzeto 05.06.2019 sa: [http://www.children.gov.on.ca/htdocs/English/professionals/oyap/roots/volume5/chapter02\\_psychological\\_theories.aspx](http://www.children.gov.on.ca/htdocs/English/professionals/oyap/roots/volume5/chapter02_psychological_theories.aspx)
13. Petrović, B. i Meško, G. (2004), Kriminologija – sa kraćim komentarom Zakona o izvršenju krivičnih sankcija, Pravni fakultet, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo;
14. Petrović, B. i Meško, G. (2008), Kriminologija – drugo izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Pravni fakultet, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo;
15. Point park University. Preuzeto 30.05.2019. godine sa: <https://online.pointpark.edu/criminal-justice/psychological-theories-of-crime/>
16. Proleksis enciklopedija. Preuzeto 30.05. 2019 godina sa: <http://proleksis.lzmk.hr/12190/>
17. Rathus, S.A. (2000), Temelji psihologije, prevod 5-og izdanja, Naklada Slap, Jastrebarsko;
18. Repišti, S. (2013), Psihologija ličnosti – teorija i empirija, Podgorica;
19. Repišti, S. (2015), Psihologija ličnosti – teorija i empirija, drugo prošireno izdanje, Podgorica;
20. Siegel, J.L. (2010), Criminology The Core – Fourth edition, University of Massachusetts, Lowell;
21. Smith, J. (2018), Application of investigative psychology to psychodynamic and human development theories: examining traits and typologies of serial killers, School of Behavioral Sciences, California Baptist University;
22. Solaković, Š. (2016), Psihodinamički koncepti u nekim teorijama ličnosti (ogledno razmatranje), Filozofski fakultet, Istočno Sarajevo;
23. Vito, G.F. i Maahs, J.R. (2015), Criminology - Theory, Research and Policy, fourth edition, Jones & Bartlett Learning;
24. Vorkapić – Tatalović, S. (2013), Razvojna psihologija, Učiteljski fakultet, Rijeka;
25. Yakeley, J. (2018), Psychodynamic approaches to violence, BJPsych Advances;